ISSN -2583-147X (P), Vol.- 8, Issue No. I, April 2022
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାର ଲୋକଧାରାରେ ପ୍ରତୀକିତ 'ଢ଼ଗ' ଓ'ବଖାନି'

ଡକ୍ଟର ଦେବାଶିଷ ପାଣ୍ଡିଆ

ଭାଷାକୁ ସରସ, ସୁନ୍ଦର ତଥା ବ୍ୟଞ୍ଜନାଧର୍ମୀ କରିବାରେ 'ଢ଼ଗ'ର ଭୂମିକା ଖୁବ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ଗବେଷକ ମାନେ ଏହାକୁ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଲୋକ ଉପାଦାନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଲୋକ ସମାଜ ଓ ଜୀବନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥାଏ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ମଣିଷର ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ସତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ, ଏହି ଢ଼ଗ ମାନଂକରେ ନିହିତ ଥାଏ ।

ଢ଼ଗର ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ୱରୂପ :

'ଢ଼ଗ' ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଦେଶଜ ଶବ୍ଦ । ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଶ୍ୱନାଥ କରଙ୍କ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସ୍‌ରେ ଛପା ହୋଇଥିବା 'ଉତ୍କଳ ଅଭିଧାନ'ରେ ଏହାର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ସୂଚେଇବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, 'ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ବା ସାଧାରଣ ଲୋକ ଉଦାହରଣ ଛଳରେ କହୁଥିବା ପ୍ରବଚନକୁ 'ଢ଼ଗ' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । (ଉତ୍କଳ ଅଭିଧାନ ପୃ.୩୨୮) । ସ୍ୱର୍ଗତ ଜମେଶ୍ୱର ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂକଳିତ 'ଅଜନ୍ତା ଓଡ଼ିଆ ଅଭିଧାନ'ରେ ମ୍ନ 'ଢ଼ଗ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଭାବରେ 'ପ୍ରବଚନ'କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି (ଅଜନ୍ତା ଓଡ଼ିଆ ଅଭିଧାନ ପୃ.୬୧୪) ସେହିପରି ଅନେକ ଗବେଷକ ଢ଼ଗର ଅର୍ଥ ଭାବରେ ପ୍ରବଚନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଢ଼ଗ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସ୍ୱୀକୃତ, ବହୁ ପ୍ରଚଳିତ ଉକ୍ତି । ଏହାକୁ କେହି କେହି ଆପ୍ତବାକ୍ୟ ବା ଆର୍ଷ ବାକ୍ୟ ଭାବରେ ମ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅଭିଜ୍ଞ ମଣିଷର ନୀତିବାକ୍ୟ ଭାବରେ ମ୍ନ ଏହା ସ୍ୱୀକୃତ । ଏହି 'ଢ଼ଗ'ର ସ୍ରଷ୍ଟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥିଲେ ମ୍ନ ତାହାର ଗୁଣ ଆବେଦନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହା ସର୍ବଜନଗ୍ରାହୀ ହୋଇପାରିଛି । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଗ୍ରହଣୀୟ ବା ଶିକ୍ଷଣୀୟ ହେଉଥିବା କୌଣସି ଗୁଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଉପଦେଶାତ୍ମକ ତଥ୍ୟକୁ ସୁନ୍ଦର ସାବଲୀଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ହେଉଛି ଢ଼ଗର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଭାଷାର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରକାଶ ଭଂଗୀକୁ ଖୁବ୍ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ଦିଗରେ ଢ଼ଗର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ଢ଼ଗର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ କହିଛନ୍ତି – 'ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଦେଶ, ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ମାନଦଣ୍ଡ ଓ ଦର୍ପଣ ସ୍ୱରୂପ । ପୁଣି ସ୍ୱଚ୍ଛ ନିର୍ମଳ, ସରଳ, ନିରଳସ ଓ ଅନୁଭୂତି ସମ୍ପନ୍ନ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଜୀବନ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଏ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।' (ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ୧ମ ଖଣ୍ଡ ପୃ.୫୭/୫୮) ପୁଣି, ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାସ ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି କହନ୍ତି – 'ଢ଼ଗ'ର ଅନୁଭୂତି ନିବିଡ଼ତମ, ଶବ୍ଦ ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ତଥା ଏହାର ରୂପ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ' । (ଲୋକବାଣୀ ସଞ୍ଚୟନ, ମୁଖବନ୍ଧ) ପ୍ରଫେସର ଭୁବନେଶ୍ୱର ବେହେରା, 'ମଣିଷ ସମାଜର ତେରେଛା ଦୃଷ୍ଟିଭଂଗୀର ବାସ୍ତବତାରୁ ରୂପ ନେଇ ଢ଼ଗ ଜନ୍ମ ନିଏ ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । (ଶୁଣପରୀକ୍ଷ- ପୃ.୫୨)

'ଢ଼ଗ' ସାଧାରଣତଃ କହିବାର ଏକ କଳାତ୍ମକ ଢ଼ଙ୍ଗ ବା ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଥା ଅଳ୍ପ ଭାବ ଅଧିକ । ଢ଼ଗ ବୋଲୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ସୀମିତ ଶବ୍ଦାବଳୀ ମ୍ନରେ ଯାହା କହିଥାଏ ଶ୍ରୋତା ତହିଁରୁ ବିସ୍ତୃତ ଅର୍ଥ ବୁଝିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏକ ସମାଜ ଓ ଜାତିର ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଢ଼ଗ ସବୁ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆସିଥାନ୍ତି । ଏହି ଢ଼ଗ ଭିତରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏକ ସମାଜର ରୀତି ନୀତି ଚଳି ଚଳନର ପ୍ରତିଚ୍ଛବି ଲୁଚି ରହିଥାଏ । ପୁଣି ଏହା ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନର ସ୍ୱରୂପ ଉନ୍ମୋଚନ କରିବାରେ ମ୍ନ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଓଡିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳର ଲୋକ ଜୀବନରେ ମ୍ନ ଏହି ଢ଼ଗର ପ୍ରଚଳନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଢ଼ଗ, ଆଂଶିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥାଏ । କେତେକ 'ଢ଼ଗ' ସ୍ଥାନୀୟ ପରିବେଶ ଓ ଲୋକଜୀବନକୁ ମ୍ନ ଭିତ୍ତିକରି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ କେତୋଟି 'ଢ଼ଗ'କୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶିରୋନାମା ଭିତ୍ତିରେ ବର୍ଗୀକରଣ କରାଯାଇ ସଂକ୍ଷେପରେ ତାହାର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ନୀତିଶିକ୍ଷାମୂଳକ ଢ଼ଗ :

ପୂର୍ବରୁ 'ଢ଼ଗ'ର ଅର୍ଥ ପ୍ରବଚନ ବୋଲି ସୂଚେଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଏଣୁ ଢ଼ଗକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବଚନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଢ଼ଗ ମ୍ନମରେ ମଣିଷକୁ ନୀତି ଶିକ୍ଷା ମ୍ନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ତେବେ, ଏହା କେତେବେଳେ ପରୋକ୍ଷ ତ ପୁଣି କେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ବେଳେ ବେଳେ କେତେକ ଢ଼ଗସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନୀତିବାଣୀ ଓ ଉପଦେଶ ଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ଏହାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

୧. ସବୁ କଥାଥି ତରକି ଥିବୁ ନାଇଁ ହଜାବୁ ବାଡ଼ି,
ଭିରକି ଦେଲେ ବାହାରି ବଛା ଲେହେଁଟି ପଡ଼୍‌ବା ଗାଡ଼ି ।

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ, ସମସ୍ତକାମ ସାବଧାନତାର ସହ କରିବା ସହିତ ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିବେକର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ କରିବା ଉଚିତ ଅନ୍ୟଥା କ୍ଷତି ଓ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ଏହି ଢ଼ଗଟି ନୀତିଶିକ୍ଷା ମୂଳକ । ମଣିଷକୁ ଠିକ୍ ମାର୍ଗରେ ଯିବା ପାଇଁ ଏଥିରେ ଯେଉଁ ଏଷଣା ରହିଛି ତାହା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୨. ଖାଏବୁ ପିତା ଗାଏବୁ ଗୀତା
ତେଭେ ଯାଇ ହେବୁ ଜଗତ ଜିତା ।

ପିତା ଖାଦ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ରୋଗ ନିବାରକ ବୋଲି ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ସେହିପରି ଗୀତା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର

ଏକ ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପାଠ କଲେ ମନ ପବିତ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଢ଼ଗରେ ତେଣୁ ପିତା ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବା ପାଇଁ ଓ ଗୀତା ପାଠ, ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦିଆଯାଇଛି । ସୁସ୍ଥ ସମାଜ ଜୀବନ ଗଠନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏସବୁ ବେଶ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହିପରି ଅନେକ 'ଢ଼ଗ', ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଢଗଗୁଡିକୁ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ଶିରୋନାମାରେ ବିଭକ୍ତ କରି ସେ ଗୁଡିକର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ ।

କୃଷି ଭିତ୍ତିକ ଢ଼ଗ :

ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାର ଅଧିବାସୀ ମୁଖ୍ୟତଃ କୃଷି ଉପରେ ନିର୍ଭର ଶୀଳ । ଏଠାକାର ସମାଜ ଜୀବନ କୃଷିଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ଦୀର୍ଘ ଦିନର କୃଷି ସମ୍ପର୍କୀୟ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ଅଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଛନ୍ତି ଅନେକ ଢ଼ଗ । ଯେମିତିକି -

୧. କ୍ଷେତ୍ କରବୁ ବାହାଲ୍ ଜମି
ଉପରେ ଥିବା ମୁଡ଼ା ଟେ
ଗାଁ କେ ସୁନ୍ଦର ଧୂବା, ଭଣ୍ଡାରି
ଘରକେ ସୁଂଦର ବୁଢ଼ାଟେ ।

ପାଣି ରହିବା ପରି ଖାଲୁଆ ଜମି ସହିତ ତାର ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ଯଦି ଛୋଟ ପୋଖରୀ ଟିଏ ଥିବ ତେବେ ତାହା ଚାଷ ପାଇଁ ଉତ୍ତମ । ସେହି ପ୍ରକାର ଜମିରେ ଧାନ ଚାଷ କଲେ ମରୁଡ଼ି ଦାଉରୁ ରକ୍ଷାମିଳେ ଓ ଉତ୍ତମ 'ସଲ ହୁଏ । ସେହିପରି ଗାଁ ପାଇଁ, ପରିବାର ପାଇଁ ଯଥାକ୍ରମେ ଧୋବା, ଭଣ୍ଡାରି ଓ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆବଶ୍ୟକ ଅତ୍ୟଧିକ ।

୨. 'ନାଇଁ ବୁନ୍‌ବ ଏକ୍ କାଶିଆ,
ହେଇ ଯିବ ବର୍ ମସିଆ ।

ଅର୍ଥାତ୍, ଥରେ ମାତ୍ର ହଳ କରି ବିହନ ବୁଣିଲେ 'ସଲ ଅମଳ ଭଲ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଭଲ ଅମଳ ପାଇଁ ଦୁଇ ତିନିଥର ଯୋତି ବିହନ ବୁଣିବା ଉଚିତ ।

୩. କୁଶେର ଜଗାସି ଚିକିର ପୋ
କପା ଜଗାସି ବାପର୍ ପୋ

ଆଖୁ ଚାଷ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମ ଓ ବ୍ୟୟ ସାପେକ୍ଷ । କପାଚାଷ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭଲ । ଏଣୁ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଲୋକ ଆଖୁଚାଷ ଅପେକ୍ଷା କପାଚାଷକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଉଚିତ ।

୪. ଜନ୍ମେ ରୁଇଲେ କର୍ମେ ଦାଇ
ତିଜେ ରୁଇଲେ ଗିଜେ ଦାଇ

ଚାଷ ସଅଳ ନ କଲେ କିପରି ଚାଷୀ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଏହି ଢ଼ଗ ମାଧ୍ୟମରେ ସୂଚେଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ବେଳକୁ ରୁଆ ବିହୁଡ଼ା କଲେ କର୍ମରେ ଥିଲେ ଯାଇ ଅମଳ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ସେହି ପରି ବାଲି ତୃତୀୟା (ତିଜ) ବେଳକୁ ରୁଆକାମ କଲେ 'ସଲ ଅମଳ କରିବାର ଆଶାକ୍ଷୀଣ । ଏହିପରି ଅନେକ କୃଷି ଭିତ୍ତିକ ଢ଼ଗ ଆମ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ।

ସାମାଜିକ ଚଳଣୀଭିତ୍ତିକ ଢ଼ଗ :

ଆମର ନିତି ଦିନିଆ ଚଳଣୀକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଢ଼ଗ ପ୍ରଚଳିତ । ଏ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଆମର ସମାଜ ଜୀବନର ସ୍ୱରୂପ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଯେମିତି କି -

୧. ଗାଈ ମାଏଲେ ମଲ
ଗାଈକେ ମାଏଲ ମଲ ।

ଅର୍ଥାତ୍, ଗାଈ ଯଦି ତୁମକୁ ମାରେ ବା ଆକ୍ରମଣ କରେ ଆହତ ହେବ । ସେହିପରି ତୁମଦ୍ୱାରା ଗାଈ ଯଦି ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିବ ତେବେ ତୁମେ ଗୋ ହତ୍ୟା ପାପରେ ଭାଗୀ ହେବ । ଏଣୁ ଉଭୟ ଥିରେ ବିପଦ ଅଛି ।

୨. ଆଏଲା ଗଲା ବାଏଗନ ପଲ୍‌ହା
ଛେଲ୍ ଖାଇ ଦେଲେ ଗଲା ।

ଅସ୍ଥାୟୀ ଜିନିଷକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଏହି 'ଢ଼ଗ' କୁହାଯାଇଥାଏ ।

୩. ରେଙ୍ଗାଲ୍ ଗଛର କରଚା
ନାଇଁ ଦେଖଲା ମନ୍ ଧୁକୁର୍ ପୁଚୁର୍
ଦେଖିଦେଲେ ମନ୍ ପରଛା ।

ଗୋଟିଏ ଜିନିଷକୁ ଦେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ତାକୁ ନେଇ ଆଶଙ୍କାମୂଳକ ଭାବନା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହା କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଆକ୍ଷେପମୂଳକ ଢ଼ଗ :

ବେଳେ ବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତି ଓ ସମାଜରେ ଥିବା କେତେକ ଅସଂଗତି ପ୍ରତି ଆକ୍ଷେପ କରାଯାଇ ଅନେକ ଢ଼ଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ତାହା ସମାଲୋଚନା ବା ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୂପ ମୂଳକ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ତାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

୧. ମର୍‌ରେ ମୋର୍ ଢ଼ମ୍‌ପନ୍
ଘଏତା ଯାଉଛେ ଛେଲ୍ ଚରେଇ
ମାଏଝି ଦେଖୁଛେ ଦରପନ୍

ଅଳ୍ପ ରୋଜଗାର କରୁଥିବା ସ୍ୱାମୀର ସମ୍ବଳ ନ ଦେଖି ଅଧିଖ ବ୍ୟୟ କରି ଉପହସିତ ହେଉଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ଆକ୍ଷେପ କରି ଏହି ଢ଼ଗ କୁହାଯାଏ ।

୨. ଆଇ କିରେ ମନ ବାଇକି,
ଶୁଲ୍‌ହ ବଖରା ଘର କରି କରି
ବାହାରେ ଶୁଇଛୁ କାହିଁକି ?

ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଥାଇ ବି ଉପଭୋଗ କରି ପାରୁନଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ଏହି ଢ଼ଗ କୁହାଯାଏ ।

୩. ଅଗର୍ ବକ୍‌ତା ଅଗର ଚଲା,
ସେ ହେସି ସବ୍‌କର ଶଲା ।

ଆଗତୁରା ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିବା ଓ ମୁରବୀ ପଣିଆ ଦେଖାଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାଲୋଚିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ଅଘଟଣ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦାୟି କରାଯାଇ ନିନ୍ଦା ବଦନାମ କରାଯାଇଥାଏ ।

୪. ପାଁଡ଼୍‌ବର କାଏଁ ହଲ୍‌ଧାନ୍,
ପାଁଡ଼୍‌ବ ବୁଲେ ଗାଁ ଗାଁ ।

ନିଜର ଅନ୍ନ ସଂସ୍ଥାନର ଚିନ୍ତା ଛାଡ଼ି ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲି ସମୟ ନଷ୍ଟ କରୁଥିବା ଲୋକକୁ ଆକ୍ଷେପ କରି ଏହା କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଢ଼ଗର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ :

ପଶ୍ଚିମଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଢ଼ଗରେ କେବଳ ସଂସ୍କୃତି, ସଭ୍ୟତା ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକ ଜୀବନର ଯେ ପ୍ରତି'ଳନ ଘଟିଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଏହାର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟକୁ ମ୍ନ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନ ପାରେ। ଏହି ଢ଼ଗ ଗୁଡ଼ିକରେ ଛନ୍ଦର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ରସ ପ୍ରୟୋଗ, ଅଳଂକାର ସମାବେଶ ଭାଷାତାତ୍ତ୍ୱିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ସାଂଗୀତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସହିତ ସମାଜ ଜୀବନକୁ ସମୁନ୍ନତ କରି ଗଢ଼ି ତୋଳିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ରହିଥାଏ। ଢ଼ଗ ହେଉଛି ଆମ ସମାଜର ବେଦ ସଦୃଶ। ଲୋକଗୀତ ଓ ଲୋକନୃତ୍ୟ ଭଳି ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଆମର ଲୋକଭାଷା ଓ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ଅମୂଲ୍ୟ ସଂପଦ। ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ସମସ୍ତ ବିଭବ ଠାରୁ ଏହାର ସୀମା ବ୍ୟାପକ।

ବଖାନି: ଅର୍ଥ ଓ ସ୍ୱରୂପ

ଆମ ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅନନ୍ୟ ବିଭବ ହେଉଛି ବଖାନି। ଅସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଜ୍ଞାନ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକଂର କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିରୁ ବଖାନିର ସୃଷ୍ଟି। ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଏହା ଆମ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି। ଭାଷାକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର ଓ ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ କରିବାରେ ବଖାନି ଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ। ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏ ସବୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତି-ପାଦିତ ହୋଇଥାଏ। ପୃଥିବୀର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏବଂ ସବୁ ସଂସ୍କୃତିରେ ବଖାନି ପ୍ରଚଳିତ।

କୋଣସି କଥାକୁ ବଖାଣିବା ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାରୁ ବଖାନି ଶବ୍ଦ ଆସିଥିବା, ଅନୁମାନ କରାଯାଏ। ବକ୍ତା ଅତି ସୁନ୍ଦର ଶୈଳୀରେ ଶ୍ରୋତାକୁ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଥାଏ। ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୋତା ଟିକିଏ ଧନ୍ଦି ହୋଇପଡ଼େ। ଅର୍ଥ ପାଇଁ ଧନ୍ଦି ହେବାକୁ ପଡୁଥିବାରୁ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ବଖାନିକୁ 'ଧନ୍ଦା' ବୋଲି ମ୍ନ କୁହାଯାଇଥାଏ। ଏହାକୁ ପ୍ରହେଳିକା ବୋଲି ମ୍ନ କେତେକ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି। ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚକ ମାନେ ଏହାକୁ 'ନାଁ ଦିଆ' ବୋଲି ବିବେଚନା କରିଛନ୍ତି। ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ବଖାନିକୁ 'Riddle' ବୋଲି କୁହାଯାଏ।

ବଖାନିର ଲିଖିତ ରୂପ ନାହିଁ। ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ପରି ଏହା ମୌଖିକ। ବଖାନିକୁ ସବୁ ଯୁଗରେ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଜ୍ଞାନର କଥା ବୋଲି ଲୋକମାନେ ଭାବି ଆସିଛନ୍ତି। ବଖାନିକୁ ବକ୍ରୋକ୍ତିର ଚାତୁରୀ ସହିତ ରୂପକ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଯୁକ୍ତ ଏକ ବୁଦ୍ଧି ମାପକ ମନୋରଞ୍ଜନ ଧର୍ମୀ ଖେଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ। ଏହା ଦ୍ୱିଅର୍ଥ ରସ ଦ୍ୟୋତକ, ଠିକ୍ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଅବଧାନଙ୍କ ମାନସାଙ୍କ ପରି। ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଆବୃତ୍ତି ଯୋଗ୍ୟ ଏକ-ପାଦିକ, ଦ୍ୱି-ପାଦିକ ଓ ତ୍ରି-ପାଦିକ ହୋଇ ଶେଷରେ ଯତିପାତ ହୋଇଥାଏ। ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବଖାନି ଷଷ୍ଠ-ପାଦିକ ମ୍ନ ହୋଇଥାଏ।

ବଖାନିର ଉତ୍ପତ୍ତି କେବେ ଓ କିପରି ହେଲା ସେ ବିଷୟରେ ସଠିକ୍ ଭାବରେ କିଛି କହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ। କେଉଁ କାଳରୁ ଏହା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି ତାହା ମ୍ନ ଜାଣିବା ସହଜ ନୁହେଁ। ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ବଖାନିର ଉପସ୍ଥାପନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ। ଗ୍ରୀକ୍ ପୁରାଣରେ ବୀର ଇଡିପସ୍‌ଙ୍କୁ ପଚରା ଯାଇଥିବା ବଖାନି, ମହାଭାରତର ବନପର୍ବରେ ଯୁଧିଷ୍ଠୀରଙ୍କୁ ପଚରା ଯାଇଥିବା ବଖାନି ସବୁ ବେଶ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ। ପୁଣି ବୌଦ୍ଧଜାତକର ବିଭିନ୍ନ କାହାଣୀରେ ମ୍ନ ଏସବୁର ଉପସ୍ଥାପନା ରହିଅଛି। ଏ ସବୁର ଉପସ୍ଥାପନା ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଓ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ବଖାନି ସବୁର ପ୍ରାଚୀନତାକୁ ସୂଚୀତ କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଏହାର ବୌଦ୍ଧିକ ଦିଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରାଯାଇଥାଏ।

ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ପରି ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାରେ ମ୍ନ ଅସଂଖ୍ୟ ବଖାନି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି। ଏହି ସବୁ ଆମର ସଂସ୍କୃତି, ପରଂପରା, ବିଚାରଧାରା, ବୁଦ୍ଧିକୌଶଳ ଆଦିର ପରିସର ଠଉରାଇ ଦିଏ। ପଶ୍ଚିମଓଡିଶାର କଥିତ ଭାଷାରେ ଅନେକ ଶ୍ଳେଷାତ୍ମକ, ରୂପକାତ୍ମକ ଗୁଣଯୁକ୍ତ ବଖାନି ରହିଛି ଯାହାକୁ କି ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ଶିରୋନାମା ଭିତ୍ତିରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ।

ମାନବ ଶରୀର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ମଣିଷ ଓ ମଣିଷର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ ନେଇ ଆମ ଭାଷାରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଅନେକ ବଖାନି। ଏସବୁରେ ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତ ପୂର୍ବ କଳ୍ପନାଶକ୍ତି, କବିତ୍ୱ ପ୍ରତୀକିତ ହୋଇଥାଏ। ଏହାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା।

୧. ଉପରେ ମଚା ତଳେ ମଚା
ମଝିରେ ଶୁଇଛେ ଗୁରିଆ ବଛା।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଲା ମଣିଷର 'ଜିଭ'। ଏଠାରେ ଉପର ଓ ତଳ ପାଟିକୁ ମଚା ସହିତ ତୁଳନା କରି ଓ ଜିଭକୁ ଗୁରିଆ ବଛା ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇ ଏହି ବଖାନି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି।

୨. ଗୁଛାର୍ ତଳେ ମିଲିର୍ ମାଲିର୍
ମିଲିର୍ ତଳେ ସେଁ
ତାର୍ ତଲ୍‌କେ ବୁଦୁର୍ ବାଦୁର
ବୁଝଲେ ସିନେ ହେ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଲା, ମୁଣ୍ଡର ବାଳ, ଆଖି, ନାକ ଓ ପାଟି। ମୁଣ୍ଡର ବାଳ ଗୁଛା (ବୁଦା) ଭଳିଆ ଦିଶେ। ଏହାର ଠିକ୍ ତଳକୁ ଆଖି, ମିଲିର୍ ମାଲିର୍ (ଅର୍ଥାତ୍ ଢ଼ୋଳା ଏପଟ ସେପଟ ହେବା) କରୁଥାଏ। ଆଖିର ଠିକ୍ ତଳକୁ ନାକ ସୁଁ ସୁଁ କରୁଥାଏ। ଏବଂ ନାକର ତଳକୁ ପାଟିଥାଏ। ସେହିପରି ମାନବର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି-

ସଖାଲ ବେଲେ ଚାଏର୍ ଗୁଡ଼ିଆ
ଦୁଇ ପହରେ ଦୁଇ
ସଂଜ ବେଲ୍‌କେ ତିନ୍ ଗୁଡ଼ିଆ
କିଏ ପାର୍‌ବ କହି।

ଏହି ବଖାନିର ଉତ୍ତର ହେଲା ମଣିଷ। ମଣିଷ ଜୀବନର ଶୈଶବରେ ଅର୍ଥାତ ସକାଳରେ ହାତ, ଗୋଡ଼, ଉଭୟରେ ରଂଗିଥାଏ ତେଣୁ ସେହି ସମୟକୁ ଚାରିଗୁଡ଼ିଆ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ। ମ୍ନାହ୍ନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁବକ ସମୟରେ ଦୁଇ ଗୋଡ଼ରେ ଓ ଅପରାହ୍ନରେ (ସଂଜରେ) ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବନର ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ବାଡ଼ି ଦ୍ୱାରା ଚାଲୁଥିବାକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଦୁଇ ଗୋଡ଼ିଆ ଓ ତିନିଗୋଡ଼ିଆ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି। ମଣିଷ ଜୀବନକୁ ନେଇ ଏଇ ବଖାନି ଟି ଖୁବ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ।

ମଣିଷ ଜୀବନ ସ୍ୱଭାବ ଓ ମଣିଷର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ ନେଇ ଅନେକ ବଖାନି ରହିଛି। ଏ ପ୍ରକାର ବଖାନି

ସବୁ ମଣିଷ ଓ ଜୀବନର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ମାନବେତର ପ୍ରାଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ମାନବ ପରି ମାନବେତର ପ୍ରାଣୀମାନଂକୁ ନେଇ ଆମ ଭାଷାରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଅନେକ ବଖାନି । ନିମ୍ନରେ ସେ ସବୁର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦତ୍ତହେଲା ।

୧. ଆଣ୍ଠୁନୁ ତଲ୍‌କେ କଁଟା, ବୁଲ୍‌ସି ଟିକ୍‌ରା ଭଟା ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଲା – ଝିଣ୍ଟିକା । ଝିଣ୍ଟିକାର ଗୋଡ଼ରେ କଣ୍ଟା କଣ୍ଟା ହୋଇଥାଏ ଓ ସେ ପଡ଼ିଆରେ ବୁଲୁଥାଏ ।

୨. ଅଡ଼େ ଆଡ଼େ ଦେଖ୍‌ସି ସିଧା ସିଧା ଯାଏସି
ଭୁରସା ଦେଖେଲେ ଯେତେ ଢୁକି ଯାଏସି ଗାତେ ।
ଉତ୍ତର ହେଉଛି କଙ୍କଡ଼ା ।

୩. ପୁଟ୍‌କି ମାଏଝି ହାଟ୍‌କେ ଗଲା
ସବୁ ଖଜା ମିଠେଇ ଅଇଁଠା କଲା ।

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ମାଛି । ଏଠି ମାଛିକୁ ଗେଡ଼ୀ ମହିଳା ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ବଜାରରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା ଖଜା ମିଠେଇ ଉପରେ ମାଛି ବସୁଥିବାରୁ ତାହାକୁ ଅଇଁଠା କରେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

୪. ମୁନୁଷ୍ ରକତ୍ ପିଇସି, ହେଲେ ବାଘ୍ ନୁହେ ସେ,
ଲମ୍‌ହା ଲମ୍‌ହା ଗୋଡ଼୍ ଥିସି, ହେଲେ ବଁକ ନୁହେ ସେ,
ବଂଶୀ ବଜଉ ଥାଏସି, ହେଲେ କୃସ୍‌ନ ନୁହେ ସେ ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଉଛି ମଶା । ବାଘ ପରି ମଣିଷ ରକ୍ତପିଏ । ବଗ ପରି ଲମ୍ବା ଗୋଡ଼ ଥାଏ ଏବଂ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବଂଶୀ ବଜାଇଲା ପରି ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରିଥାଏ ।

୫. ମୁଡ଼୍ ନାଇଁନ କେନ୍ ଜୀବନର ଜିଭ୍ ନାଇଁନ କାର
ଗୋଡ଼୍ ନାଇଁ ଥାଇ ଧାଏଁସି କିଏ ଆଏଁଖ ନାଇଁନ କାର ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଉଛି କଙ୍କଡ଼ା, ମଗର, ସାପ ଓ ଜୋକ ।

ଗୃହପୋଯୋଗୀ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ଆମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ବଖାନୀ ଭିତରେ ଅନେକ ଗୃହପୋଯୋଗୀ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି ରହିଅଛି । ଦୈନଂଦିନ ଜୀବନରେ ବ୍ୟବହୃତ ବସ୍ତୁ ମାନଂକୁ ନେଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବଖାନି ସବୁ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଯେତିକି ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ସେତିକି ।ଯଥା–

୧. ଆଠ ଖଣ୍ଡ ହାଡ଼େ ଡ଼ଲେ ପୁଟା, କିଏ ଜାନିଛ କହରେ ପୁତା

(ଉତ୍ତର – ଖଟ)

୨. କଁଟା ନାଇଁ ଖାଏ ସୁଖା ଖାଏସି
ପାଏନ୍ ଦେଲେ ଗଛ୍ ମରି ଯାଏସି ।

ଉତ୍ତର ହେଉଛି ନିଆଁ । ଶୁଷ୍କ ଜିନିଷ ପଡ଼ିଲେ ପୋଡ଼ିଥାଏ । କଞ୍ଚା ଜିନିଷ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ନଥାଏ । ପାଣି ପଡ଼ିଲେ ନିଆଁ ଲିଭିଯାଏ ।

୩. ଘର ଭିତରେ ଲମ୍ କରି,
ଶୁଇ ଅଛେ ମୁହଁ ତଳ କରି ।

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଢ଼େଙ୍କି । ଯିଏ କି ଲମ୍ବା ଓ ମୁହଁ ତଳକରି ପଡ଼ିରହିଥାଏ ।

୪. ଝନେ ବଲୁଛେ ସଖାଲ ପାଉ
ଝନେ ବଲୁଛେ ରାଏତ୍ ହେଉ
ଝନେ ବଲୁଛେ ପାହୁକି ନାଇଁପାହୁ
ମୋର୍ କାଏଁଟା ଯାଉ ।

ଏହା ହେଉଛି ଖଟ, ଅଡ଼ା ଓ ସିକା । ରାତିରେ ମଣିଷ ଖଟ ଉପରେ ଶୋଉ ଥିବାରୁ ଖଟ ଶୀଘ୍ର ସକାଳ ହେଉବୋଲି କହିଥାଏ ଓ ରାତି ହେଲେ ଅଡ଼ାରୁ ଶେଯ, ପାଛୁଡ଼ା କାଢ଼ି ଖଟ ଉପରେ ପରା ଯାଉଥିବାରୁ ସେ ରାତି ହେଉ ବୋଲି ଚାହେଁ କିନ୍ତୁ ଶିକା ଉପରେ ଦିନ ରାତି ଜିନିଷ ରହିଥିବାରୁ ତାକୁ ଦିନ ହେଲେ କି ରାତି ହେଲେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ ।

ଖାଦ୍ୟ, ଫଳ, ମୂଳ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ଯେଉଁ ବଖାନି ଗୁଡ଼ିକ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଭୁକ୍ତ, ନିମ୍ନରେ ସେ ଭିତରୁ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

୧. ଉପକୁ ଭିତରେ ଡୁବକୁ ନାଚେ
ସୁନା ଗୁଁଡ଼ି ଧାନ ଭୁଗୁଲେ ପାଚେ ।

ଉତ୍ତର ହେଉଛି ଭାତ । ଭାତ ରାନ୍ଧିଲା ବେଳେ ପାଣି ଡ଼ବ ଡ଼ବ 'ଟି ଗଲେ ଋଉଳ ଲଗାଯାଏ । ଋଉଳ 'ଟି ଗଲେ ଭାତ ହୁଏ ।

୨. କହତ ପୁତା, 'ଲ୍ ସୁଆଦିଆ ପତର ପିତା ।

ଉତ୍ତର – କାକୁଡ଼ି, କାକୁଡ଼ି ଖାଇଲେ ସୁଆଦିଆ ଲାଗୁଥିଲା ବେଳେ ତାହାର ପତ୍ର ପିତା ଲାଗିଥାଏ ।

୩. ପାଏନ୍ ଅଛେ ଝୁରି ନାଇଁ, ଝାର ଅଛେ ଜନ୍ତୁ ନାଇଁ ।

ଉତ୍ତର – ନଡ଼ିଆ । ନଡ଼ିଆ ଭିତରେ ପାଣିଥାଏ ହେଲେ ମାଛ ନଥାଏ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ନଡ଼ିଆ କତା ଥାଇ ଜଙ୍ଗଲ ପରି ଦିଶୁଥିଲେ ମ୍ଧ ତହି ଜନ୍ତୁ ନାହିଁ । ବଖାନି ତିଆରି ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଦ୍ଭୂତ ପୂର୍ବ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିରୁ ଏହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

କୃଷି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ଆମ ଲୋକ ଜୀବନର ପ୍ରମୁଖ ଆଧାର ହେଉଛି କୃଷି । କୃଷି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନକୁ ଭିତ୍ତି କରି ଅନେକ ଢ଼ଗ, ବଖାନି ସମେତ ଲୋକଗୀତ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏ ସବୁରେ, କୃଷି ଓ ମାନବ ଜୀବନ କିଭଳି ଅଂଗାଙ୍ଗୀ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ତାହା ନିହିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା–

୧. ରୁଆ ବିହିଡ଼ା ସଏଲାନ
କୁଜି କେ ଡ଼ାକ୍ ପଡ଼୍‌ଲାନ ।

ଉତ୍ତର ହେଲା – ଦା' । ରୁଆ ବିହୁଡ଼ା ସରିଗଲା ପରେ ଧାନ ଦାଇବା ପାଇଁ ଦା' କୁ ଲୋଡ଼ାଯାଏ ।

୨. ଆଏଲେ କୁନୁଆଁ ମାରଲେ ବୁକା
ଭାଗଲେ କୁନୁଆଁ ଜୀଇଁଲା ବୁକା ।

ଅର୍ଥାତ୍– ପଲହା ରୁଇବା (ତଳି ମାରିବା) । ରୁଇବା ପାଇଁ ପଲହା (ତଳି) ମରାଯାଏ । ରୁଇ ସାରି ଭୂତିଆରେନ୍ (ତଳି ମାରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ) ମାନେ ଋଲି ଯାନ୍ତି । ତେଣେ ଖେତରେ ପଲହା ମରି ନଯାଇ ଜୀଇଁ ଉଠେ । ଋଷ କାର୍ଯ୍ୟର ତଳିମରା ପ୍ରସଂଗରେ ଏହି ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

୩. ରସେ ଚର୍‌ସି ରସିଆ, ନିରସେ ଚର୍‌ସି କିଏ ?
କେତେ କେତେ ଜୀବର,
ଜୁଁତୁ ଭିତରେ ପାଏନ୍ ନାଇଁ ପିଏ ସିଏ ।

ଉତ୍ତର ହେଉଛି 'ଧାନ ପୋକ' । ଏହି ପୋକ ଧାନରସ ରେଷି ବଞ୍ଚିଥାଏ ।

ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବଖାନି:

ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ଅଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନେ ପ୍ରକୃତିରୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ନେଇ ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଯେମିତିକି-

୧. ତାର୍ ବୁଆ ମୁଇଁ, ମୋର ବୁଆ ହେଏ
ଆମର୍ ଲାଗି ତମେ ସଭେ, ଆମର ଉପରେ କିଏ ?

ଉତ୍ତର ହେଉଛି - 'ମେଘ'

୨. ପତର ଥାଲି, ଲାଲ୍ ସାହେବର ଗିଜେ କାଲି ।

ଉତ୍ତର ହେଉଛି - 'ପଳାଶ ଫୁଲ' । ପଳାଶ ପତ୍ରରେ ଖଲି ତିଆରି ହୁଏ । ଫୁଲ ଲାଲ ଦିଶେ ଓ ତାର ବୃନ୍ତ କଳା ରଂଗର ।

୩. ସଁପୁର ସୂତା ଗଜମୁକୁତା, ଖାଏଲେ ସରେ ନାଇଁ
ଆଏଜ୍ ଖାଇକରି କାଲ୍‌କି ନୁର୍‌ଲେ, ପାଏବୁ କାହିଁ ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଉଛି 'କୁଆପଥର' । ଏହା ମୁକ୍ତା ପରି ଦିଶେ । ଖାଇକରି କେହି ଏହାକୁ ସାରି ପାରେ ନାହିଁ । ଶୀଘ୍ର ପାଣି ହୋଇ ଯାଉଥିବାରୁ ରଖି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପ୍ରକୃତି ବିଷୟକ ଅନେକ ବଖାନିରେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା (ବ୍ୟକ୍ତି)ଙ୍କ ଗଭୀର ଅର୍ନ୍ତଦୃଷ୍ଟି, ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତି ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବଖାନିର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ:

ପଶ୍ଚିମ ଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ବଖାନି ସବୁର ଭାଷାଗତ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ ଅତ୍ୟଧିକ । ଏହାର ଭାଷା ସରଳ । ଆଞ୍ଚଳିକ ଶବ୍ଦର ଚମତ୍କାର ପରିପ୍ରକାଶ ଏ ସବୁରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଭାଷା ଉଭୟ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟଧର୍ମୀ । କଥିତ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର ଥିବାରୁ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଲୋକ ମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲେ ହେଁ ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଅଛି । ଏହି ଛନ୍ଦ ହିଁ ମଣିଷର ମନ ଭିତରେ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ଚରମ ଆମୋଦ । ଚରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ କେତେକ, ଦୁଇ ଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ, ତିନି ଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ, ଗରିଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଏ ପରିକି ଛଅ ଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ ମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ଛନ୍ଦର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସମେତ ରସ ପ୍ରୟୋଗ, ଅଳଂକାର ସମାଦେଶ, ସାଂଗୀତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆଦି ଏହି ବଖାନି ସବୁରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ଏହାର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟକୁ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ ।

ବଖାନିର ପରିସର ଖୁବ୍ ବ୍ୟାପକ । ସାମାଜିକ ଜୀବନର ବହୁବିଧ ରହସ୍ୟ ଏଥିରେ ନିହିତଥାଏ । ଏହା ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନ ପାଇଁ ଯେପରି ଉପାଦେୟ, ସେହିପରି କୌତୁହଳ ପ୍ରଦ । ଏହି ବଖାନି ସବୁ ଆମ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରଂପରାର ଆଧାରରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏଥିରେ ନିଜସ୍ୱ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜିଜ୍ଞାସାବୋଧ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ନିହିତ । ଏହା ଆମ ଭାଷା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭବ ହୋଇଥିବାରୁ ଏସବୁର ସଂଗ୍ରହ ଓ ଏହା ଉପରେ ଏକକ ଗବେଷଣା ଆଜି ଖୁବ୍ ଆବଶ୍ୟକ ମନେହୁଏ ।

ଉପସଂହାରରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, କୌଣସିବି ସମାଜ ପାଇଁ ସେ ଦେଶର ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟର ଢ଼ଗ ଓ ବଖାନୀ ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ ସଂପଦ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳର ଚଳଣି, ପରମ୍ପରା, ଆଚ୍ଚର, ବିଚ୍ଚର ଏହା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତୀକିତ ହୋଇଥାଏ । ବାସ୍ତବିକ ଏହା ହିତୋପଦେଶ ଭଳି ମଣିଷ ସମାଜ, ପରିବାର ଓ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ କରି ଗଢ଼ି ତୋଳିଥାଏ । ଆଧୁନିକ ଜୀବନ ଶୈଳୀ ଦ୍ୱାରା ଆଜି ଆମ ଭାଷା ବିପନ୍ନ ହେବାକୁ ବସିଛି । ଏହି ସମୟରେ ଆମ ଭାଷାର ଏଇ ସୁଂଦରତମ ବିଭବ ସବୁ ଲୋପ ପାଇବାର ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଦେଇଛି । ଜନମାନସରୁ ଏହା ହଜି ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହାର ସଂଗ୍ରହ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସବୁସ୍ତରରୁ ଉଦ୍ୟମ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ :

୧. ଓଡିଆ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି - କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ (୧୯୯୮)
୨. ଲୋକ ଜୀବନ ଓ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ - ଚୌଧୁରୀ ଅଜୟ ପ୍ରଧାନ ଓ ଦିଲ୍ଲୀପ ସ୍ୱାଇଁ (୧୯୯୬)
୩. କଳାହାଣ୍ଡିର ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି - ମହେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମିଶ୍ର (୧୯୯୬)
୪. ଭୁଗଲେ ବଖାନି - ନିମାଇଁ ଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ (୨୦୦୬)
୫. ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଢ଼ଗଢ଼ମାଲୀ ରୂଢ଼ି ପ୍ରୟୋଗ ଓ ବଖାନି ମାଳା - ନରସିଂହ ଗୁରୁ, ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ତ୍ରିପାଠୀ (୧୯୯୮)
୬. ଲୋକବାଣୀ ସଂଚୟନ - କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାସ, (୧୯୭୬)
୭. ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ସମୀକ୍ଷା - ଶ୍ୟାମ ସୁଂଦର ମହାପାତ୍ର, ମିହିର କୁମାର ସାହୁ (୨୦୦୫) (ସଂ)
୮. ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଢ଼ଗ ଢ଼ମାଳୀ, ରୁଢ଼ି ପ୍ରୟୋଗ ଓ ବଖାନି ମାଳା - ନରସିଂହ ପ୍ରସାଦ ଗୁରୁ, ଦୁଃଖୀଶ୍ୟାମ ତ୍ରିପାଠୀ (ସଂ) ୧୯୯୮

ସଦସ୍ୟ, ଓଡିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
ରାମଜୀ ନଗର, ସୋନପୁର